

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כז, תשל"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

אַף בְּרִי

כתוב, פיוט, פזמון, חידוד

א

אַף בְּרִי, דער טאַטע איז נישטאָ הי" = אַף בְּרִי, אבא
אינו בכאן] - הרי חרוז, שהיינו, תינוקות דבית-רובן, מסתייעים
בו, בלא כל ייחוד של כונה, אלא לשם פזימה בעלמא. אין
צריך רוב הרהור, כדי להבין, כי כל אותו חרוז לא היה
אלא כהחלפה משעשעת של חרוז אחר, שקדם לו ושהסתייענו
גם בו: "קוקוריקי, דער טאַטע איז נישטאָ הי". ההבדל בין
שני מיני החרוזים האלה היה בכך, שצמד החרוזים הראשון,
שהיה חיקוי, לא היה לו המשך, ואילו צמד החרוזים האחרון
שהוא המקור, היה לו המשך - שיר-העם הנודע, שגרסותיו
שונות.

מה פירוש המלים אף ברי - אנו, התינוקות, לא ידענו,
אף לא היינו בהולים לדעת, וספק, אם בכיתת הקטנים
סברנו, כי מלות לשון-קודש הן, כשם שסברנו וקיבלנו לגבי
חרוזים אחרים, שהיו שכיחים לנו אף הם, כגון: "ברוך
אתה - משה טאַט" (= טאַטע); "עלינו לְשַׁבַּח - דיין טאַטע
[= אביך] איז א רוֹצֵחַ". לא כל שכן: "אלה תולדות נח -
פון בראַנפן [מיין שרוף] האָט מען פֿח" - שהיה מצורף לו
עוד צמד חרוזים.

והתיבות אף ברי היו בחזקת חרוז גמיש ביותר, והיו נוחות לצירופים שונים. כן, למשל, היה מעשה ברבנית שלנו, מרת רבקה'לה, שהייתה חשה הרבה בשיניה, ונתגלגלו עליה רחמי הילדים, והיו להם שתי נוסחאות של ישועה, נוסבה אחת פשוטה – כתבו בגיר על-גבי הדלת: "די רביצין איז נישטא אין דער היים" [= הרבנית איננה בבית]; נוסחה אחרת חרוזה: "אף ברי, די רביצין איז נישטא הי" [= אף ברי, הרבנית איננה בכאן]; ובבוא מיחוש השיניים לפקדה וראה את הפתובת, פנה והלך לו למקום גידולו של הפלפל השחור. והחרוזה באה להם, לילדי החדר שלנו, מפוזמונים של בעלי-מלאכה, שהיה מכלל הרפרטואר שלהם, ועיקר לשונו:

אף ברי / ס'קומט זונטיק אין דער פרי / ס'איז נישטא וואס צו קייען / און ס'ווייב הייבט אן [אז: נעמט] שרייען / און ווערט אזש בריון און בלאָ / [אָבער] וואָס העלפט וועלן לייען / אז קיין געלט איז אַלץ נישטאָ.

[= אף ברי, מגיע בוקרו של ראשון בשבת, אין מה ללעזס, והאישה פותחת בצוחה, עד שהיא משכימה ומכחילה, ולא יועיל החפץ ללוות, כי מעות אין ואין.]

הם, בעלי המלאכה, היו מזמרים, ואנו, הילדים, היינו מזמרים כמותם; ושוב: גם עתה הבינונו את הכול, זולת שתיים התיבות הראשונות. ואפילו פשנדלנו קצת, וכבר תפסנו, כי כך תחילת הפיוט בתפילת גשם הנאמרת בשמיני עצרת: "אף ברי אותת שם שר מטר", לא נושענו, שהרי שתי התיבות המשונות נוספה להן עתה תיבה שלישית משונה

גם היא. אך אפשר שכבר גונב אלינו, כי זה כמין שם של מלאך, שהוא, כנאמר בהמשך הדברים, שר מטר.

ב

ואף עתה, ממרחק הימים, מותר, כמדומה, לומר, כי אנו, ילדי החדר, לא היה לנו במה להתבייש – כי אמנם קושיה חמורה היא. מילא, לעניין הפיוט, יוצר לשמיני עצרת, שהוא לר' אלעזר הקאליר, לא קשה היה להבין, כי שתי התיבות נגבו ממנו אל תוך שירתם של בעלי-המלאכה. אך מי שהפיוט גופו גירה אותו, יכול היה לקרוא במחזור: **אַף בְּרִי אֶתֶת שֵׁם שֶׁר מֶטֶר / לְהַעֲבִיב לְהַעֲנִין לְהַרִיק וּלְהַמְטִיר** – ולהשפיל עיניו כלפי מטה, ולקרוא את העברי-טיטש, שכך שיעורו: מלאך, ששמו אף ברי, ממונה בידי הקדוש ברוך הוא על הגשם, ופירוש שמו: אף לשון חרון וברי לשון מזון; כלומר: אם אין זוכין – הגשם בא בחרון ואין בו להועיל; זוכין – הגשם בא זון ומפרנס את העולם. אולם פשוטו של ביאור זה נתקמט לנו, כשנודענו, כי שתי התיבות אף ברי מקורן בספר איוב, שנאמר בו: **אַף בְּרִי יִטְרִיחַ עָב, יַפִּיץ עָנָן אֹרֶז (לו, יא)** – והוא כתוב קשה-הבנה ולא בכדי נגבבה עליו תלולית של פירושים. כפי שראינו, הטיטש רואה תיבת אף לא במשמע גם אלא במשמע פעס, חרון, ותיבת ברי במשמע בר, ואמנם הוולגאטה מביאה frumenta, שעניינו תבואה, אבל התרגום אומר בברירותא, כלומר בבירור; וכן הראב"ע מפרש אף [= גם] כשהיה האור ברור, והוא מזכיר פירוש שאינו סביר לו, ושעל

פיו הביית היא אות שימוש, באופן שהשורש הוא ר' וענינו ר' ויה. ושני מתרגמי המקרא ליידיש, שהוצרכו אחד אחד להכריע, נתחלקו בפירושיהם - ר' יקותיאל בליץ כותב: "איך במיאט ער די דיקי וואלקן, אום זעטיקייט האלבין; ער פער שטרייאט דיא וואלקן זיינש רעגין". משמע: הוא גם מטריח את העננים העבים, לשם רְיָה, הוא מפזר את ענני גשמו. לאמור: תיבת אף מיתרגמת לו גם, תיבת ברי נקראת לו "ברי", כלומר, בְּרִיָּה, והוא מתרגמה לשון זעטיקייט, שמשמעו גם שובע; ולענין תיבת אורו הוא נמשך לגמרא: "ואין אור אלא מטר" (תענית ז ע"ב), וכן אף התרגום: "ענן מטריה". ואילו ר' יוסף וויצנהוון כותב: "ער בימיהט איך די דיקי וואַלקן [דאָרך] קלאַרהייט ער פאַר שפרייט דען וואַלקן פון זיינס ליכט". משמע: הוא מטריח גם את העננים העבים על-ידי בהירות, הוא מפיץ את ענן אורו. לאמור: תיבת אף מיתרגמת גם לו גם, אבל תיבת ברי מתפרשת לו כלשון בהירות, צלילות.

ג

חוקרי המקרא מעוררים, ברגיל, על הוולגאטה, שקריאתה, כאמור, בר, וכן על נוסח לאטיני אחר, המפרש כאילו הייתה לפניו תיבת ברק, שהיא יפה לגשם, ואילו דוהם גורס ברד, שהוא אח לו; גזיוס-קאוטש קוראים ר' ומפרשים כלשון רְיָה וכענין השקיה, ונסמכים על תיבת ראי בבן-סירא: "יין נשתה בעתו וראי" (לד, כח). ואמנם, מצינו במקרא לשון ראייה כלשון ר' ויה בקצת כתובים, שיש בהם

הקבלה של שביעה וראייה, וכבר ראינו לו לרד"ק שהוא מפרש ברי לשון ר'יה, ונמשך לו ר' יהודה ליב מינדן (מלים לאלוהי, ברלין 1769): "אף ברי = מיט טרענקן (= בהשקיה); וכן משפטו של יהואש: "יָא, ער לאָדט אָן מיט פייכטקייט דעם וואַלקן, ער שפרייט פאַנאָדער די בליצכמאַרע". רצה לומר: אכן [= אף], הוא מטעין ברכיבות את העב ומפיץ את ענן הברק. אבל משה צבי סגל בביאור לבן-סירא במהדורתו נוטה לקרוא ראה במשמע ראוי, ומעלה אפשרות קריאה: די [= מספיק]; ואילו הקונקורדנציה לבן-סירא נוהגת בתיבת וראי דין פועל (קל ביוני פֿעל), אך מקדימה סימן שאלה; ושלמה מגדלקרן רואה את ביית מן השורש, ומבאר תיבת ברי לשון שומן, כדרך יחזקאל: "ושפטי בין שה בריה ובין שה רזה" (לד, כ). אבל העם נמשך להוראה שבמחזור, וביותר שכן מפרש רש"י: "אף ברי שם מלאך הממונה על העננים", והוא כדרך חז"ל, ולכך נמשך גם שיר-העם על נוסחותיו.

ד

לעצם הכתוב באיוב, הרי השימוש ביסודותיו מצוי בשירה, וכך ר' שלמה גבירול, כדרך משל: "ועב דמעה ברי יטריח / דימה להקל מחלתו בו, ואך יוסיף – הכי גשם

1. ספר בן סירא, המקור, קונקורדנציה וניתוח אוצר המלים, מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית, הוצאת האקדמיה ללשון העברית והיכל הספר, ירושלים תשל"ג.

יבול מצמיח". כאן לשון הטרחה לשון הכפדה, ולשון ברי לשון רניה. ואילו ר' יהודה אחריו יכתוב: "ויעד כל איש מהם חזי המליצות מחדרי יצועיו / והטריח ברי דעו / והחל למלאת מלותיהם לצוארי התושיות מצלות" (תחפמוני, מהדורת מחברות לספרות, עמ' 166), וכאן לשון ברי לשון ברירות, כעניין צלילות הדעת. ואם למאחרים, ראה, למשל, יוסף אלמנצי: "ברוך שם אל עליון קונה שמים / ברוך מטריח עב למרוה תלם" (הגיון בכנור, וינה 1839, עמ' 6), לאמר: לשון ברי לשון רניה. והצד השווה הוא בשמיטת תיבת אף, כפי שמצינו בפיוט שההדיר נ' אלוני, והוא, לדעתו, לדוד ביליה: "לא יטריח העב ברי / יום הציץ בי יע ודוד" (קובץ "על יד", סדרה חדשה, ספרו, עמ' 239). ולא הדגשנו דבר זה, אלא משום הפקפוק, האמנם שמו של המלאך הוא אף ברי או ברי בלבד, כי הנה, למשל, נפתלי הרץ אימבר קורא, אמנם, שם שירו: "לאף ברי", אבל הוא נקרא ברי בתוך השיר, שפך לשונו (כל שירי וכו', במהדורת, 1950, עמ' 3-4):

מלאך הגשמים, / עבים טריח, / ובקולות רעמים / ימים
תגיה... / לארץ הצבי / עניך תסיע, / נא, ברי, / תפילתי
אשמיע: / שימה דמעותי / או בנאדך, / על קברי אבותי /
תריק מימך, / דמעותי תפלחנה, / תמוגנה תלמיה, / ומעפר
תצמחנה / שושני שדיה. / דמעי ירטיבו, / ימתיקו הרגבים /
ובלחם יגובו / גפני ענבים. / מלח אבותי, / אשתה לרויה /
ובצל תמורתו / נפשי תחסיר... / נא, ברי, / ציר שלוח, /
שמע לפי / ועבים טריח. / שימה דמעתי / נא בנאדך / ועל
ארצי, יפתי / הרק גשמיך.

המשורר חיבר שירו זה, שהוא בכור לשירי ציון שלו, בימי ילדותו, ואף העיר בסופו: "השיר הזה שרתי בימי ילדותי ביער זלָאָטשוב" (מהדורת כתביו, תרפ"ט, עמ' 118), וככל המשוער שר אותו בניגון התפילה, בעקבי שיר-העם, שהיה ידוע לו, אולי בנוסח שהבאתיו מימי ילדותי בעירנו הקרובה לעירו, אולי בנוסח אחר. כי הנוסחאות של שיר-העם רבים ושונים, וראוי היה ללקטם מקצתם אל קצתם, ולענייננו עתה נסתפק במועט.

(הסיום יבוא)

תיקון: במאמרי שבקונטרס רנ"ח-רנ"ט (עמ' 241) נדפס: "אין אני גיבור רומא [= קאתוליא]", וצ"ל: גרור רומא [= קאתוליא].